

Поради щодо відкритого доступу

Ярошенко Тетяна
Версія 1.0.1 серпня 2025

Відкритий доступ — безкоштовний онлайн-доступ до наукових публікацій з правом їх читання, завантаження, копіювання, розповсюдження та використання в освітніх і дослідницьких цілях.

Відкритий доступ може бути застосований до всіх форм публікації наукових результатів, включаючи рецензовані та нерецензовані (препринти) статті, матеріали конференцій, тези, розділи книг, монографії тощо.

Відкритий доступ працює за принципом покриття всіх витрат за рахунок автора чи його інституції, а також безкоштовного і безперешкодного онлайн-доступу всіх охочих (на відміну від існуючих моделей через організацію передплати, коли витрати покриваються тим, хто хоче отримати інформацію).

Відкритий доступ — не самвидав і не публічний домен. Він абсолютно сумісний з авторським правом, контролем якості через експертну оцінку, фінансовими витратами і доходами (навіть прибутком), престижем, якістю, кар'єрним просуванням, індексуванням та іншими функціями, допоміжними послугами, пов'язаними із науковою літературою, її розповсюдженням та зберіганням.

Філософія руху відкритого доступу ґрунтується загалом на поглядах на відкрите суспільство, що були сформульовані філософом Карлом Поппером та соціологом Робертом Мертоном: всі результати наукових досліджень мають бути в суспільному надбанні, а метою роботи дослідників є внесок у «спільний казан» заради розвитку колективного знання.

Основні моделі відкритого доступу:

- * **Золотий шлях (Gold Route)** — публікація в журналах відкритого доступу.
- * **Зелений шлях (Green Route)** — самоархівування в тематичних чи інституційних репозитаріях.
- * **Діамантовий шлях (Diamond Route)** — безкоштовна публікація без плати за обробку статті.

Знайти журнали відкритого доступу можна на сайті DOAJ (<https://doaj.org/>) або за позначкою OA (Open Access) у пошукових системах та базах даних.

Знайти репозитарії відкритого доступу можна в Реєстрах OpenDOAR (<https://opendoar.ac.uk/>) або ROAR (<https://roar.eprints.org/>).

Перелік репозитаріїв України можна знайти на сайті НРАТ (<https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>)

Важливо:

навіть при публікації в журналі відкритого доступу, рекомендується розмістити публікацію в репозитарії відкритого доступу!

Репозитарій — організована колекція цифрових документів та набір сервісів навколо цієї колекції, яка репрезентує результати наукових досліджень (окремих дослідників, інституції чи галузі загалом) у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання.

«Зелений шлях» не вимагає повної перебудови системи наукових публікацій, автори можуть продовжувати публікувати свої статті в журналах (як у комерційних, так і у відкритих), а згодом архівувати їх та забезпечити до них вільний доступ у репозитарії. Репозитарії підтримують протокол обміну метаданими Ініціативи відкритих архівів

OAI-PMH — Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting, завдяки чому вони сумісні з іншими ресурсами, і користувачі можуть знайти матеріали таких архівів, навіть не знаючи про їх існування, розташування і зміст. Протокол також забезпечує «збирання» (гарвестінг) даних із різних репозитаріїв в одну глобальну віртуальну бібліотеку.

Наразі у світі нараховується вже майже 6 000 репозитаріїв: тематичних, інституційних, міждисциплінарних, урядових.

4 кроки до відкритого доступу:

Крок 1. Подайте статтю до журналу на ваш вибір (не обов'язково журнал відкритого доступу). Витрати на публікацію (APC) можуть бути компенсовані в рамках Вашого дослідницького проекту.

Крок 2. Розмістіть опублікований рукопис або остаточну рецензовану версію в репозитарії відкритого доступу якомога швидше, але не пізніше моменту публікації. Недостатньо просто додати публікації до Dropbox, веб-сайтів проектів або академічних соціальних мереж.

Крок 3. Вкажіть фінансування проекту в метаданих при завантаженні статті. Це можна зробити, заповнивши назву заходу, аббревіатуру та номер гранту.

Крок 4. Оберіть відповідну ліцензію при завантаженні публікації до репозитарію. Популярним варіантом є ліцензії Creative Commons. Перевірте політику видавця щодо того, яку версію ви можете завантажити та чи діє ембарго (6 місяців або 12 місяців для гуманітарних та соціальних наук).

Що стосується авторських прав та ліцензій?

Відкритий доступ не порушує авторських прав — надання відкритого доступу до вашої роботи є цілком законним. Автори або їхні інституції володіють оригінальними авторськими правами на свої дослідження. Видавці часто просять авторів підписати угоду про передачу авторських прав. Однак Ви завжди можете обрати збереження авторських прав та надати видавцю доповнення до угоди про публікацію.

Якщо ви підписали угоду про передачу авторських прав, ви можете забезпечити відкритий доступ до Вашої публікації через самоархівування.

Як розмістити роботу в тематичному або інституційному репозитарії?

Самоархівування («зелений» відкритий доступ) — розміщення версії публікації (препринт АБО авторський остаточний рукопис АБО постпринт) в репозитарії відкритого доступу.

Препринт — науковий рукопис, розміщений автором(ами) у відкритому доступі, як правило, до подання в журнал або паралельно з процесом рецензування журналом (Комітет з етики публікацій (COPE discussion documents, 2018). Препринти дають можливість більш раннього фіксування дати результатів дослідження, ніж традиційна модель публікацій.

Публікація препринтів — це відкрита наукова практика, яка допомагає зробити наукові публікації швидшими та прозорішими. Сервери препринтів дають змогу відкрито ділитися дослідницькими документами. Одним із піонерів відкритого доступу ще з 1991 р. став сервер препринтів у галузі фізики arXiv.org, який створив Пауль Гінспарг із США для того, щоб фахівці, виклавши свої препринти, могли оперативно дискутувати та обмінюватися думками. До професійної спільноти фізиків швидко приєдналися інші дослідники, тож із часом arXiv став одним із найбільших репозитаріїв наукових статей і препринтів. ArXiv став зразком для створення пізніше багатьох тематичних (предметних) репозитаріїв, як-от BioRxiv (біологія), medRxiv (ме-дицина), SocArXiv (суспільні науки), AgriXiv (сільське господарство), RePEc (економіка), E-LIS (бібліотечні та інформаційні студії), PaleorXiv (палеонтологія), PsyArXiv (психологія), ChemRxiv (хімія) та ін.

Авторський остаточний рукопис (AAM) — це версія вашої статті після рецензування, але до верстки видавцем.

Більшість видавців дозволяють розміщувати **авторський остаточний рукопис** (Author's Accepted Manuscript, AAM) в інституційному або тематичному репозитарії, де він буде доступний у відкритому доступі, максимізуючи його видимість та вплив.

Важливі поради щодо AAM:

- * Зберігайте остаточну версію статті, яку ви завантажили в систему подання журналу
- * Ви можете завантажити її з системи подання журналу одразу після отримання повідомлення про прийняття до публікації.
- * Видавці по-різному зберігають AAM у своїх системах — якщо Ви не можете знайти свій AAM, зверніться до журналу з проханням надати його

Процес розміщення публікації в репозитарії відкритого доступу:

1. Передайте Вашу публікацію менеджеру («архівування за дорученням») для розміщення в інституційному репозитарії Або розмістіть його самостійно, якщо маєте таку можливість (реєстрація в репозитарії).
2. Деякі видавці дозволяють негайне розміщення AAM, інші вимагають дотримання періоду ембарго
3. Менеджер репозитарію знатиме про політики авторських прав видавців та коли ваш AAM може стати публічно доступним. Ви також можете перевірити це самостійно за допомогою сервісу Jisc's open policy finder (колишній SherpaRomeo): <https://openpolicyfinder.jisc.ac.uk/>

Критично важливо:

Якщо ваша стаття публікується в журналі закритого доступу, обов'язково зберігайте ААМ, оскільки в багатьох випадках тільки ця версія може бути зроблена доступною у відкритому доступі.

Рекомендовані репозитарії:

- * Інституційні або тематичні репозитарії (список на OpenDOAR — <https://opendoar.ac.uk> або ROAR (<https://roar.eprints.org/>)
- * Zenodo (CERN) — <https://zenodo.org/>, якщо немає власного репозитору
- * Перелік репозитаріїв України можна знайти на сайті НРАТ (<https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>)

Як обрати журнал відкритого доступу?

При виборі журналу відкритого доступу застосовуються ті самі фактори, що й при виборі традиційного журналу.

Додаткові ресурси для перевірки:

- * **Каталог журналів відкритого доступу (DOAJ)** — журнали повинні здійснювати контроль якості
- * **Асоціація наукових видавців відкритого доступу (OASPA)** — членство або дотримання Кодексу професійної поведінки
- * **Принципи прозорості та найкращої практики** — критерії, розроблені DOAJ, OASPA, COPE та WAME

Що таке хижацькі видавці та як їх уникнути?

Хижацькі (смітникові, фейкові,) журнали, видавництва та конференції — набір динамічних недоброчесних моделей поведінки журнальних, видавничих та конференційних практик, що варіюються від справді шахрайських та обманливих практик — до сумнівних та неетичних, з різним ступенем неприйнятності та просто низькоякісних практик посередині. Служать пріоритету комерційних інтересів ви-

давця на шкоду науковим дослідженням. Хижацькі видавці експлуатують модель публікації відкритого доступу для власного прибутку. Часто вони взагалі не проводять рецензування, і пропонують швидку публікацію за кошти.

Шкодять Вашій академічній репутації та репутації Вашої установи!

Основні характеристики хижацьких журналів

- * Агресивне запрошення: часто надсилають небажані електронні листи дослідникам, обіцяючи швидку публікацію за певну плату.
- * Плата за обробку/публікацію статті низька (наприклад, < 150 доларів США).
- * Оманливі твердження: можуть хибно стверджувати, що мають суворі процеси рецензування або індексацію в авторитетних базах даних.
- * Відсутність прозорості: часто приховують інформацію про плату за публікацію або членів редакційної колегії.
- * Фальсифікована інформація: можуть вигадувати імпакт-фактори або інші показники, щоб виглядати легітимними.
- * Опубліковані статті мають низьку якість або містять очевидні наукові/граматичні/форматні помилки.
- * Публікуються надзвичайно швидко (протягом кількох тижнів чинавись днів після подання).
- * Політики не вказані на сайті, політики відкликання статей немає.
- * Схожий на інший дуже відомий журнал (може бути така ж назва, або зміна літери в назві)
- * Дуже часто в назві має слово «міжнародний» — використовується для створення припущення легітимності – *Міжнародний журнал ПРО ВСЕ*.
- * Назва видавця часто містить назву західної країни, навіть якщо він може знаходитися в іншій частині світу.
- * Місце публікації нечітке або навмисно відсутнє.
- * Частота публікацій дуже нерегулярна.
- * Журнал є багатoproфільним, і його спеціалізація незрозуміла.
- * Належить неіснуючому товариству — Європейська академія наук Ltd.
- * Недійсна чи підозріла адреса
- * Контактна адреса електронної пошти непрофесійна та не пов'язана з журналом (наприклад, @gmail.com або @yahoo.com).
- * Не мають чіткої інформації про ліцензію на авторські права (наприклад, CC-BY).
- * Редколегія перелічує людей, які не мають ORCID та контактної інформації та реального зв'язку з журналом

Як перевірити?

Думай. Перевіряй. Подавай (Think.Check.Submit) —

<https://thinkchecksubmit.org/> — простий контрольний список для авторів для оцінки цілісності та надійності журналу перед подачею своєї роботи.

Що таке плата за обробку статті (APC)?

Плата за обробку статті (APC) — це публікаційні збори, які стягуються з авторів для забезпечення негайного відкритого доступу. Більшість журналів відкритого доступу не стягують APC.

Як уникнути витрат:

- * Публікуйтеся в журналах без APC
- * Використовуйте самоархівування

Як оплатити відкритий доступ?

Забезпечення відкритого доступу до досліджень не обов'язково коштує грошей. Розміщуючи статті в репозитарії або знаходячи журнал відкритого доступу без APC, ви можете забезпечити відкритий доступ безкоштовно. При подання заявок на гранти (фінансування дослідницького проєкту): включити витрати на публікацію відкритого доступу до бюджету пропозиції вашого проєкту.

Корисні посилання та бази даних

- * **DOAJ** (Directory of Open Access Journals) — каталог журналів відкритого доступу
- * **Sherpa/RoMEO** — політики видавців щодо самоархівування
- * **OpenDOAR** — огляд репозитаріїв відкритого доступу
- * **Zenodo** — репозитарій відкритого доступу CERN
- * **Creative Commons** — ліцензії для відкритого доступу. Переклад укр. мовою — <https://www.creativecommons.org.ua/>
- * **OASPA** — Асоціація наукових видавців відкритого доступу
- * **COPE** — Комітет з етики публікацій

Ці рекомендації підготовано з урахуванням основних принципів відкритого доступу та з урахуванням офіційних керівництв щодо відкритого доступу для європейських дослідницьких проєктів, зокрема *OpenAIRE: A Quick Guide to Open Access* — <https://www.openaire.eu/a-quick-guide-to-open-access> та *EIFL GUIDELINE FOR AUTHORS. HOW TO GET THE RIGHT VERSION OF YOUR ARTICLE FOR DEPOSIT IN THE REPOSITORY* — <https://www.eifl.net/resources/authors-how-get-right-version-your-article-deposit-repository>